

and business communication which are connected with age or/and gender of the partner; management and submission problems; ability to resolve or prevent conflicts etc. To evaluate the effectiveness of the proposed technology consultation before and after counseling session psychological testing was conducted which has proven that there have been significant positive changes that contribute to a more affective interaction with others and with themselves in the field of customer communication. It is concluded that these changes are due to the development of social and personal communicative competence which is the direct result of deliberate psychological impact of psychologist-adviser and his cooperation with the client.

Key words: psychological counseling, interpersonal problems, communicative field, fire rescuers, communicative competence.

Received January 09, 2016

Revised January 30, 2016

Accepted February 12, 2016

УДК 364.2: 159: [9364-787.2]

Н.Б. Бондаренко

bond_555@i.ua

Психологічний аналіз компонентної структури моделі соціальної підтримки в практиці соціальної роботи

Bondarenko N.B. Psychological analysis of component structure of social support model in the practice of social work / N.B. Bondarenko // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostiuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufrieva. – Issue 32. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2016. – P. 26–36.

Н.Б. Бондаренко. Психологічний аналіз компонентної структури моделі соціальної підтримки в практиці соціальної роботи. У статті розглянуто феномен соціальної підтримки осіб з проблемами психічного здоров'я в групах самодопомоги. Наголошується важливість здійснення підтримки таким особам у рамках груп самодопомоги поза межами психіатрії та медикаментозного лікування. Досліджено теоретичні обґрунтування терміна «соціальна підтримка». Визначено соціальну підтримку як спосіб надання психологічних, матеріальних та інших ресурсів особі, яка потребує цього, в рамках взаємодій та відносин, які можуть поліпшити навички справлятися з проблемами, зменшити вплив стресових си-

туацій, сприяє покращенню здоров'я та позитивній здоровій поведінці. З'ясовано відсутність єдиної точки зору щодо розуміння дослідниками спектра функцій підтримки, які пов'язані з психологічним благополуччям осіб з проблемами психічного здоров'я та способів їх класифікацій/типологій. Обговорюється теоретична модель соціальної підтримки з точки зору її функціонального виміру з розподілом складових соціальної підтримки згідно концепції Маслоу. Виділено компоненти психологічної підтримки, які мають відповідність до структурних елементів ієрархічної системи потреб Маслоу. Описано інтегруючу функцію психологічного компонента соціальної підтримки. Проаналізовано роль груп самопомоги як умови для здійснення інтегруючої функції психологічного компонента і моделі для відпрацювання зразків соціальної взаємодії в практиці повсякденного життя користувачів психіатричних служб.

Ключові слова: група самопомоги, взаємодопомога, соціальна підтримка, психологічна підтримка, копінг, особи з проблемами психічного здоров'я.

Н.Б. Бондаренко. Психологический анализ компонентной структуры модели социальной поддержки в практике социальной работы. В статье рассмотрен феномен социальной поддержки лиц с проблемами психического здоровья в группах самопомощи. Отмечается важность осуществления поддержки таким лицам в рамках групп самопомощи вне психиатрии и медикаментозного лечения. Исследованы теоретические обоснования термина «социальная поддержка». Определено социальную поддержку как способ предоставления психологических, материальных и других ресурсов человеку, нуждающемуся в этом, в рамках взаимодействий и отношений, которые могут улучшить навыки справляться с проблемами, уменьшить влияние стрессовых ситуаций, способствовать улучшению здоровья и позитивному здоровому поведению. Выяснено отсутствие единой точки зрения относительно понимания исследователями спектра функций поддержки, связанные с психологическим благополучием людей с проблемами психического здоровья, и способов их классификации / типологий. Обсуждается теоретическая модель социальной поддержки с точки зрения ее функционального измерения с распределением составляющих социальной поддержки согласно концепции Маслоу. Выделены компоненты психологической поддержки, которые имеют соответствие структурным элементам иерархической системы потребностей Маслоу. Описана интегрирующая функция психологического компонента социальной поддержки. Проанализирована роль групп самопомощи как условия для осуществления интегрирующей функции психологического компонента и модели для отработки образцов социального взаимодействия в практику повседневной жизни пользователей психиатрических служб.

Ключевые слова: группа самопомощи, взаимопомощи, социальная поддержка, психологическая поддержка, копинг, лица с проблемами психического здоровья.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Проблема соціальної підтримки осіб з проблемами психічного здоров'я (надалі ППЗ) залишається актуальною і посідає важливе місце в дослідженнях соціальної психології та соціальної роботи [3; 7; 8]. Психічні розлади представляють собою складну довготривалу проблему, яка супроводжується соціальними та психологічними наслідками як для людини, так і для її оточення, і тому її неможливо вирішити лише в рамках психіатрії без соціальної підтримки в громаді.

Актуальність проблеми. Вивчення впливу підтримуючих соціальних відносин на психологічне благополуччя і здоров'я людини не втрачає своєї актуальності, незважаючи на вже накопичений масив отриманих результатів досліджень. Соціальна підтримка визначається як спосіб надання психологічних, матеріальних та інших ресурсів особі, яка потребує цього при бажанні допомогти їй справитися з напруженням складної життєвої ситуації. Соціальна підтримка це перш за все взаємодії, які дають відчуття потрібності, що підтверджується думкою автора М. Баррери, що соціальна підтримка виникає з ведення особистих відносин. Ці зв'язки можуть поліпшити навички справлятися з проблемами (копінг-стратегії, coping) або зменшити вплив стресових ситуацій, і сприяти покращенню здоров'я та позитивній здоровій поведінці [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливу роль в осмисленні феномена соціальної підтримки відіграє теорія відносин, яка концептуалізує підтримку в якості загальних процесів відносин, встановлення значущих соціальних зв'язків, важливості бути членом групи або певного співтовариства (Є. Мейо, А. Маслоу, Д. Мак-Грегор, Р. Лайкерт, Ф. Херцберг, Ф. Ротлісбергер). Ключові питання гуманістичної психології наголошують на унікальності людини і наявності можливості саморегульованої і ефективної поведінки при встановленні та підтриманні відносин (А. Маслоу). Пояснює зв'язок між соціальною підтримкою та збереженням здоров'я теоретична концепція «стрес і копінг» або транзакційна модель стресу і подолання Р. Лазаруса, С. Фолкмана. Теорія психологічного благополуччя особистості, яка виникла в рамках гуманістичних теорій, дає уявлення про зв'язок соціальної підтримки з психологічним благополуччям (Н. Бредбьорн, Е. Дінер А. Вотермен, А. Кронік, К. Ріфф); демонструє своє практичне відображення у рівневій моделі психологічного благополуччя (А. Вороніна). Вивченням феномена соціальної

підтримки як дослідницького конструкту в межах психологічного знання займались С. Кобб, С. Кассел, М. Горман Колін, С. Доналд, С. Шумаєр, Ф. Браунелл, Ф. Норріс, К. Каніасті, Б. Сарасон С. Коен, Т. Віллз, Б. Учіно, Б. Лейкі, М. Баррера, Т. Боркман, Б. Готліб, Дж. Мацат, Л. Мун-Гіддінгз [2, 3, 4, 5, 6, 7, 8].

Виділення невирішених аспектів проблеми. Актуальність дослідження обумовлена необхідністю та недостатньою вивченістю в Україні феномена соціальної підтримки осіб з ППЗ. Відсутня єдина точка зору як щодо розуміння дослідниками спектру функцій самої підтримки, які пов'язані з психологічним благополуччям осіб з ППЗ, так і щодо способів їх класифікацій/типологій.

Метою нашої статті є здійснення психологічного аналізу визначення місця та ролі психологічної складової у реалізації завдань соціальної підтримки. Цьому слугували наступні завдання: здійснення аналізу теоретичних джерел з питань соціальної підтримки засобом груп взаємодопомоги та розробка моделі соціальної підтримки осіб з проблемами психічного здоров'я. Методами дослідження були: теоретичний аналіз наукових джерел з питань соціальної підтримки для осіб з ППЗ, а також метод моделювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні дослідниками запропоновано безліч різних визначень поняття соціальної підтримки. Ми визначаємо соціальну підтримку як трансакційний комунікативний процес, що містить вербальну та/або невербальну комунікації, які спрямовані на обмін фізичними та психологічними ресурсами, призначеними для підвищення благополуччя одержувача, поліпшення його почуття стосовно власних можливостей копію, компетенцій, підтвердження приналежності до мережі зв'язків/відносин, що імовірно створюють буфер проти негативного впливу стресових обставин. Дослідники стверджують, що соціальна підтримка є багаторівневим конструктом, що обумовлює велике розмаїття запропонованих дослідниками класифікацій її аспектів та форм/складових. М. Баррера запропонував розмежувати існуючі підходи дослідження соціальної підтримки між вимірами *функціональних структурних* та *оціночних* аспектів соціальної підтримки. Структура відноситься до наявності соціальних відносин та їх кількості (наприклад, сімейний стан, членство в групі самопомоги, кількості друзів у респондента), оціночний аспект соціальної підтримки розкриває оцінку наданої або можливої підтримки самими її одержувачами. У свою чергу, *функціональний* аспект

дає можливість дослідити підтримуючі функції цих відносин, або функціональні компоненти соціальної підтримки, показати в якій мірі міжособистісні стосунки служать певним функціям [2]. Дослідники складають загальний функціональний індекс соціальної підтримки з різних функцій/форм соціальної підтримки, керуючись переконанням, що найбільш важливим аспектом соціальної підтримки респонденти сприймають наявність *різних* функцій підтримки. Автори пропонують різні функції соціальної підтримки та їх типології, проте існує згода стосовно декількох таких її форм: емоційної, матеріальної, інструментальної, інформаційної та товариської (спілкування) [5, 6, 8].

У нашому дослідженні соціальна підтримка розглядається як сукупність таких функцій: матеріальна, інформаційна, інструментальна, психологічна підтримка, яка має сім компонентів: емоційну, спілкування, статусну підтримку, відчуття приналежності, можливість турботи про інших, підтримка особливо важливої/коханої людини, набуття копінг-стратегій. Дана схема класифікації, яку ми використовуємо в дослідженні для розуміння та дослідження соціальної підтримки, пропонує тлумачення складових/функцій:

- *матеріальна підтримка* – надання фінансової допомоги, матеріальних благ (речей, їжі), наприклад, позичити гроші, поділитися продуктами; пряма допомога або послуги;
- *інструментальна підтримка* – конкретні, прямі шляхи допомоги іншим, послуги, такі як, наприклад відвести до лікаря, сходити в аптеку, допомогти добратися до лікарні, доглядати за домашньою твариною, поки хазяїн в лікарні, допомогти відремонтувати щось;
- *інформаційна підтримка* – надання інформації, поради, рекомендацій, пропозицій тому, хто їх потребує, інформація і поради, які мають потенціал, щоб допомагати людині у вирішенні/полегшенні проблеми і забезпечити зворотний зв'язок.

У свою чергу, ґрунтуючись на визначенні соціальної підтримки, запропонованої С. Кобб, що це «суб'єктивне відчуття людини, в якому вона відчуває те, що про неї турбуються і люблять; те, що її шанують і цінують; те, що вона належить до мережі зв'язків/комунікацій і взаємних зобов'язань» [4], ми представили *психологічну* підтримку як блок таких елементів:

- *емоційна підтримка* – як пропозиція емпатії, співчуття, турботи, любові, довіри, прийняття, заохочення або підтримання, догляд, близькість і відданість, довіра, довірливі

- стосунки, можливість ділитися секретами, говорити про інтимні речі, симпатія, любов, певна залежність від іншого;
- *спілкування* – як наявність комунікацій з іншими: вербальних, не вербальних, усних чи письмових, особисто чи по телефону або по іншим каналам зв'язку;
 - *статусна підтримка* – підтримка самооцінки, позитивні підкріплення, запевнення від інших, що все добре, підтримка самооцінки або гідності людини;
 - *відчуття приналежності* – належність до мережі соціальних контактів/відносин, рівень соціальної інтеграції людини; підтримка від групи людей чи друзів;
 - *набуття коупінг стратегій* – суб'єктивне сприйняття особою свого оволодіння навичками справлятися з труднощами у повсякденному житті.

Базисом для виокремлення такої функції/форми соціальної підтримки як *психологічна підтримка* стали основні концепції, які певною мірою пов'язані з поняттям «психологічне благополуччя» і відносяться до проблеми позитивного психологічного функціонування (теорії А. Maslow, С. Rogers, G. Allport). Саме тому, що соціальна підтримка пов'язана з психологічним благополуччям, несе в собі позитивні емоції, схвалення і стабільність в житті, служить буфером при стресі, надає впевненість і дозволяє справлятися з проблемами, можна говорити про психологічну форму/функцію соціальної підтримки. Психологічне благополуччя характеризується передусім позитивним психологічним функціонуванням особистості, що тісно пов'язано з реалізацією базових потреб, яка відбувається, на думку А. Маслоу, відповідно до запропонованої ним ієрархічної системи домінування потреб. П'ять основних ступенів цієї ієрархії потреб побудовані за принципом «важливості», починаючи з нижчого рівня (біогенні потреби) до верхнього рівня (психогенні потреби), які лежать в основі інтересів, мотивації та поведінки людей. Виділені нами компоненти психологічної підтримки мають відповідність до структурних елементів ієрархічної системи потреб А. Маслоу [1]. *Матеріальна, інструментальна та інформаційна* підтримка являє собою ті ресурси допомоги, які відносяться до базових потреб людини (нижчих ступенів ієрархії) – фізіологічних потреб і потреб у безпеці, захищеності, самозбереженні, що означає перебувати в порядку, у стабільному, безпечному стані, бути захищеним від страху хвороби, болю. *Емоційна підтримка, спілкування, підтримка особливо важливої/коханої*

людини – розкриває третій рівень піраміди Маслоу, який включає потребу у соціальній взаємодії, такий як об'єднування в групу, перебування у тісних стосунках з оточуючими, взаємодопомога, співучасть, почуття загалу, відданість, дружба, почуття духовної близькості, любов. У природному середовищі соціальна підтримка виникає з встановлення та підтримування/ ведення особистих взаємин. Дійсно, самі відносини надають сприятливий сенс поведінці і, навпаки, підтримуюча поведінка може привнести у відносини сенс взаємодії. Людина – соціальна істота, ми всі прагнемо бути членом певної групи людей. Ця потреба приналежності і любові(приєднання і прийняття), за А. Маслоу, розкриває сутність мотивації людини до надання й отримання соціальної підтримки, як пошуку близьких взаємовідносин, що є однією з найбільш поширених соціальних потреб людства. Соціальна підтримка працює, допомагаючи створювати і підтримувати ідентичність і самооцінку – люди вчаться регулювати себе, застосовуючи стандарти групи до своєї власної поведінки. Такі складові психологічного компонента соціальної підтримки як *відчуття приналежності, статусна підтримка, набуття коупінг стратегій* мають відношення до четвертого рівня ієрархічної системи потреб А.Маслоу, який містить потребу у самоповазі (самоповага і повага іншими). Вона відображає бажання людей бути впевненими у собі, мати відчуття компетентності в управлінні зовнішнім середовищем. Потреби можуть бути спрямовані всередину – це індивідуальні потреби у визнанні, повазі, самоповазі, самоствердженні, особистісних перевагах, упевненості у собі, успіху, досягненні незалежності, власній компетенції, задоволенні від того, що впорався з проблемою або гарно виконав роботу, це дає відчуття значимості своїх цілей. Зовнішньо спрямовані потреби – це престиж, репутація, положення, визнання іншими, соціальний статус, тобто такі, що визначають, як нас оцінюють інші. Ця потреба самоповаги перекликається з *потребою в отриманні та наданні соціальної підтримки* тому, що це один зі шляхів надання значення своєму життю, підвищення компетентності, впевненості, незалежності і свободи. Людині потрібно знати, що вона є гідною людиною, може справлятися із завданнями та вимогами, які пред'являє життя (навіть з чиеюся допомогою); або їй надають підтримку, тому що її шанують, цінують; це дає усвідомлення того, що ви потрібні комусь в цьому світі. Навпаки, фрустрація цих потреб призводить до почуття неповноцінності, безглуздості, слабкості, пасивності і залежності, безпорадності в зіткненні з життєвими вимогами і низьку оцінку

себе в порівнянні з іншими, що буде негативно впливати на здатність справлятися з труднощами [1].

За А. Маслоу більшість людей не мають можливостей задовольнити потреби четвертого рівня ієрархії для того, щоб досягти п'ятого рівня – глобальних потреб у самоствердженні, самовираженні, самореалізації та самоактуалізації. Така глобальна потреба як самовираження/самореалізація включає в себе не тільки самоповагу і позитивне прийняття себе, описане А. Маслоу, а належить до бажань індивіда повного й творчого використання свого потенціалу, індивідуального самовдосконалення, розширення завданих рамок. Це стосується потреби людини перебороти самого себе, використати всі свої можливості і стати тим, ким здатний стати [1].

Для особи, що страждає на психічний розлад конкретними, життєвими умовами і обставинами виступає психічний розлад, що визначає потребу у знаходженні додаткових ресурсів для подолання проблем, які ставлять перед нею життя та діагноз. Тому розумове, психологічне та соціальне благополуччя для такої людини будуть визначати інші речі – вчасне медикаментозне лікування, можливість застосовувати практичні, соціальні і комунікативні навички, підтримка близьких, сім'ї, соціальна підтримка від психічно здорових людей в громаді та участь в групі самопомоги осіб з ППЗ. Це все буде створювати можливості для соціальної інтеграції та ресурс для самореалізації людини з розладом. А самореалізація буде означати організацію свого «нормального» життя зі всіма її аспектами в громаді – самостійного настільки, наскільки це можливо.

Оскільки особи з ППЗ виказують певні обмеження в організації власного життя, то однією з задач підтримки, яку пропонує група самопомоги, буде збільшення їхнього емоційного ресурсу та практики самоефективності. Цей осередок надання соціальної підтримки можна порівняти з експериментальним майданчиком для перевірки і ствердження власної самоефективності, який дає змогу людині з розладом перестати сприймати себе як користувача психіатричних послуг, клієнта, а взяти владу над своїм життям. Участь в групі самопомоги слугує активізації життєвих ресурсів людини, підтримці та вибору ефективних копінг-стратегій у повсякденній практиці життя та наснаженню до їх реалізації, що є необхідними умовами для соціальної інтеграції. Після участі в групі самопомоги особи з ППЗ виходять на завдання/рівні інтеграції в громаду/суспільство. Тому слід вважати, що ефективністю впровадження груп самопомоги і буде здатність людей до інтеграції в суспільство. Можна сказати, що

формат надання соціальної підтримки в групі самопомоги є моделлю для відпрацювання зразків соціальної взаємодії в практиці повсякденного життя користувачів психіатричних служб.

При цьому психологічний компонент соціальної підтримки здійснює інтегративну функцію, що є психологічною особливістю організації соціальної підтримки саме в рамках груп самопомоги. Іншими словами, психологічний компонент має інтегруючу роль для здійснення всіх її складових, які дають можливість людям прийняти й інші функції соціальної підтримки. Психологічна функція має інтегрувати всі інші функції, роблячи можливим здійснення і прийняття соціальної підтримки, котра для інтегрування всіх складових потребує формату, в якому ці складові можуть проявитися. Таким форматом або умовою для здійснення інтегруючої функції психологічного компонента виступає група самопомоги. За умов такого формату складові психологічного компоненту – емоційна підтримка, спілкування, самооцінка, відчуття приналежності, можливість турботи, підтримка особливої людини, копінг-стратегії – виступають чинниками інтегрування всіх функцій соціальної підтримки в групі.

Висновки. Інтерес дослідників до вивчення соціальної підтримки обумовлений значущістю та багатовимірністю цього феномена. Існує величезне різноманіття в розумінні дослідниками функцій самої підтримки і в способах їх класифікацій/типологій. До схем класифікацій, за якими вивчають соціальну підтримку, включають різні функції/форми. Проте є очевидним, що психологічна складова грає інтегруючу роль для всіх інших. Дослідникам варто домовитися про певну специфічну схему класифікації даного феномена, яка б включала психологічну функцію соціальної підтримки.

Перспективи подальших досліджень. Очевидною є потреба подолання дослідниками розбіжностей концептуального та методологічного характеру в опису результатів досліджень. До того ж, завдання дослідити соціальну підтримку з точки зору розвитку особистості варто поставити у центр уваги майбутніх досліджень соціальної підтримки. Також в майбутніх дослідженнях належить вивчити відмінності в індивідуальних потребах і зовнішніх чинниках, що впливають на соціальну підтримку.

Список використаних джерел

1. Хьелл Л. Теории личности: основные положения, исследования и применение / Л. Хьелл, Д. Зиглер; За ред. Е. Егеревой. – СПб. : Питер, 2014. – С. 320–329.

2. Barrera M. Distinctions Between Social Support Concepts, Measures, and Models / M. Barrera // *American Journal of Community Psychology*. – Vol.14, №4. – 1986. – P. 413.
3. Borkman T. Understanding Self-Help/Mutual-Aid: Experiential Learning in the Commons / T. Borkman. – London: Rutgers University Press, 1999. – 257 p.
4. Cobb S. Social support as a moderator of life stress : [Електронний ресурс] / S. Cobb // *Psychosomatic Medicine*. – Vol. 38. – No.5. – 1976 September-October. – p. 300–314. – Режим доступу: https://campus.fsu.edu/bbcswbdav/institution/academic/social_sciences/sociology/Reading%20Lists/Mental%20Health%20Readings/Cobb-PsychosomaticMed-1976.pdf. – Назва з екрана
5. Gottlieb B. Social Support Concepts and Measures/ B. Gottlieb, A. Bergen // *Journal of Psychosomatic Research*. – Vol. 69. – 2010. – PP. 511–520.
6. Lakey B. Social Support Theory and Measurement : [Електронний ресурс] / B. Lakey, S. Cohen. – NY : Oxford University Press, 2000. – 52 p. – Режим доступу: <http://www.psy.cmu.edu/~scohen/Lakey%20%26%20Cohen%20%282000%29.pdf>. – Назва з екрана
7. Munn-Giddings C. Mutuality and Movement: An Expolration of the Relationship of Self Help/Mutual Aid to Social Policy / C. Munn-Giddings. – PhD thesis. – Loughborough : Loughborough University, 2003. – 158 p.
8. Shumaker S. Toward a Theory of Social Support: Closing Conceptual Gaps/ S. Shumaker, A. Brownell // *Journal of Social Issues*. – Vol.40. – № 4. – 1984. – PP. 11–36.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Khell L. Teorii lichnosti: osnovnye polozheniya, issledovaniya i primenenie / L. Khell, D. Zigler; Za red. Ye. Yegerevoy. – SPb.: Piter, 2014. – PP. 320–329.

N.B. Bondarenko. Psychological analysis of component structure of social support model in the practice of social work. The article deals with the phenomenon of social support for people with mental health problems in self-help groups. It is noted the importance of support to such persons within the self-help groups outside of psychiatry and medical treatment. The term «social support» is theoretically proved. The social support is determined as a way of providing psychological, material and other resources to the person, who needs it, within the interactions and relationships that may improve the ability to cope with problems,

to reduce the impact of stress, improve health and promote positive healthy behavior. It is found that there is no single point of view in understanding by researchers of the range of support functions related to psychological well-being of people with mental health problems and ways of their classifications / typologies. The theoretical model of social support is discussed in terms of its functional survey in the distribution of the components of social support according to Maslow's concept. The components of psychological support are distinguished; they are structured in accordance with the structural elements of the Maslow's hierarchical system of needs. The integrating function of the psychological component of social support is described. The role of self-help groups is analyzed as a condition for integrating function of psychological component and the model for testing samples of social interaction in the practice of everyday life of users of psychiatric services.

Key words: self-help group, mutual aid, social support, psychological support, coping, people with mental health problems.

Received January 08, 2016

Revised January 29, 2016

Accepted February 17, 2016

УДК 316.728:159.938.363.5

С.М. Боцвінок

Svitlana0124@i.ua

Соціально-психологічна практика та її зміст як важливий чинник у формуванні успішної особистості

Botsvinok S.M. Socio-psychological practice and its essence as an important factor in forming a successful personality / S.M. Botsvinok // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostiuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufriieva. – Issue 32. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2016. – P. 36–47.

С.М. Боцвінок. Соціально-психологічна практика та її зміст як важливий чинник у формуванні успішної особистості. У даній статті проаналізовано зміст соціально-психологічних практик та їх роль у системі цінностей культури. Пропонуються розглядати практики як способи, що сприяють пошуку оновлених ідентичностей, забезпечують усвідомлення особистістю власної неповторності, а також дають